

צ'נסטוכובה

(Czestochowa). עיר בפולין, כ-200 ק"מ מדרום-מערב לוורשה. נזכרה לראשונה במאה ה-13. צ' היא מרכז דתי קתולי ראשון במעלה בפולין: במנזר שבגבעת יסנה גורה (Jasna Gora; גבעת ההילה) איקונין 'המדונה השחורה', שניסים רבים נתלו בה, והיא מושא לפולחן בפולין.

הקהילה היהודית בצ' נוסדה ב-1765. ב-1808 ישבו בעיר 500 יהודים, וכעבור 50 שנה הגיע מספרם ל-3,000, שליש מכלל התושבים. על גדת נהר ורטה באיזור צ' מצויים מרבצי עפרות רבים, והם בסיס למפעלי פלדה. במאה ה-19 היתה צ' למרכז תעשייה עשיר, מוקפת רשת עניפה של כבישים ומסילות ברזל. היהודים השתתפו באורח פעיל בכול ענפי התעשייה, בבנקאות, במסחר פנימי ובין-לאומי ובמלאכות.

בין שתי מלחמות-העולם פעלו בצ' חוות הכשרה חקלאית יהודיות ובית-ספר יהודי למסחר, נוסף על רשת בתי-ספר דתיים וחילוניים. ב-1939 ישבו בצ' 28,500 יהודים, כחמישית מכלל התושבים.

ב-3 בספטמבר 1939, היום השלישי למלחמה, נכנסו הגרמנים לצ' ורדיפת היהודים החלה בלי כל דיחוי. למחרת, 'יום ב' הארור', נרצחו יותר מ-300 יהודים. ב-16 בספטמבר הוקם יודנרט, ובראשו ליאון קופינסקי. הפקעת רכוש יהודי, חפצי בית, הלקאות, השפלה ולעג נמשכו בלי הפוגה. באוגוסט 1940 רוכזו 1,000 צעירים יהודים ונשלחו למחנות עבודת הכפייה צ'יאנוב

(Ciechanow). מעטים בלבד שרדו מהם.

ב-9 באפריל 1941 הוקם גטו בחלק המזרחי, העתיק, של העיר, בצו מפקד העיר ס"ס בריגדפירר ד"ר ריכרד ונדלר. ב-23 באוגוסט 1941 נחסמה הגישה אליו. כ-20,000 יהודים מלודז', מפלוצק

(Plock), מקרקוב ומכפרים שונים נשלחו לגטו צ', ובסופו של דבר היו בו 48,000 יהודים.

מקומות העבודה העיקריים מחוץ לגטו היו בתי-החרושת הצבאיים הגרמניים 'מטלורגי'

(Metalurgie) ברחוב קרוטקה (Krotka).

לקראת חיסול הגטו, תפסו הגרמנים פעילים יהודים בתחומי החברה, התרבות וענייני הציבור ורצחום (מאי 1942). ב-22 בספטמבר 1942 החלו האקציות בקנה-מידה גדול, ונמשכו עד 8 באוקטובר. בכל גירוש הועמסו כ-8,000 יהודים על 60 קרונות משא. בסך הכול נשלחו למחנה טרבלינקה 39,000 יהודים. דיירי בית-האבות וילדים בבתי-היתומים נרצחו במקומות מגוריהם. כ-2,000 יהודים הצליחו להימלט או להסתתר בעיר.

אחרי הגירושים היו בחלק הצפון-מזרחי של הגטו, הקרוי 'הגטו הקטן' כ-5,000 יהודים בריאי גוף, בעלי כישורים או מקצועות. ב-2 בספטמבר 1942 הוקם בפרבר סטרדום (Stradom)

בית-חרושת גרמני פרטי לתחמושת, 'אפרטנבאו' (Apparatenbau) בבעלות חברת האסאג. מחנה העבודה ההוא התקיים שנתיים, ובסך-הכול עברו דרכו 3,000 יהודים מפולין, מגרמניה ומאוסטריה. כשפרצה במקום מגיפת טיפוס נסגר המחנה (16 בינואר 1945), והאסירים שעוד שרדו גורשו ליעד שאינו ידוע.

ביוני 1943 נפתח מפעל הפלדה 'האסאג רקוב' (Rakow) ולעבודה בו נוצלו 500-1,000 יהודים מסלובקיה ומפולין. ב-16 בינואר 1945, נסגר המפעל והעובדים בו נשלחו למחנות בוכנוולד ורונסבריק.

המחנה הגדול ביותר באיזור צ' היה האסאג פלצרי (Pelzery) שפעל מיוני 1943 עד 16 בינואר 1945. הוא היה בית-חרושת לתחמושת, והעסיק בממוצע 5,000 יהודים מפולין, מגרמניה, מאוסטריה ומבוהמיה.

נוסף על כך, עבדו בממוצע עוד 3,000 יהודים במפעלי התחמושת ורטה וצ'נסטוכוביאנקה (Czestochowianka).

בדצמבר 1942 הקים ה'ארגון היהודי הלוחם' (אי"ל) יחידת התנגדות בצ' ובה היו כ-300 חברים. הם קיימו קשר עם מרכז הארגון בוורשה. בעת האקציה בינואר 1943 גילו חברי הארגון, בפקודו של מנדל פישלביץ, התנגדות חמושה לגרמנים. בהתנגשות נהרגו 251 יהודים והשאר הובלו לרדומסקו (Radomsko) ומשם לטרבלינקה. בפעולות עונשין של הגרמנים אחרי ההתנגשות נרצחו 127 יהודים מקרב האינטליגנציה ו-250 ילדים וקשישים. היו עוד קבוצות התנגדות ובהן שתי יחידות גדולות, יחסית, של פרטיזנים, אך אנשיהן נרצחו בידי הפרטיזנים הפולנים שהשתייכו לימין, וכן היו עוד מספר קבוצות קטנות שהצטרפו לפרטיזנים הפולנים מן השמאל. ב-26 ביוני 1943 ניסתה קבוצה אחרת של אי"ל להתנגד לחיסול 'הגטו הקטן'.

כאשר שיחרר הצבא הסובייטי את צ' בינואר 1945 היו באיזור כ-5,000 יהודים. ביוני 1946 התגוררו בצ' 2,167 יהודים. אחרי הפוגרום בקילצה ב-4 ביולי (ראה 'שארית הפלטה') הצטרפו רבים מהם ל'בריחה' בדרכם לארץ-ישראל.